

Наталія Богданець-Білоskalенко – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна.

Коло наукових інтересів: історичні та методичні аспекти дитячої літератури; методика навчання читання в початковій школі, проблема підручникотворення в Україні, інтегроване навчання мов і літератур національних меншин, багатомовна освіта.

✉ nataliabogdanets@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-6793-8018>

Людмила Давидюк –

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України, професор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, Україна.

Коло наукових інтересів: методика навчання мов і літератур, етичне виховання учнів середньої школи, розвиток логічного, критичного та креативного мислення здобувачів освіти.

✉ l.v.davydyuk@npu.edu.ua

id <https://orcid.org/0000-0002-0857-3378>

УДК 372.8:811.161.2

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-125-136>

ГЕНЕЗА ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ 5–6 КЛАСІВ МОВАМИ НАВЧАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УМОВАХ БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті висвітлена генеза проблеми навчання української мови учнів 5–6 класів шкіл з мовами навчання національних меншин: розглянуто історію питання, констатовано сучасний стан, окреслено перспективи розвитку. На підставі наукових розвідок О. Біляєва, С. Кутової, І. Кучеренко, І. Лопушинського, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, Л. Рожило та інших репрезентовано різноманіття проблем мовної освіти. Спираючись на дослідження В. Ткаченко, у розвитку шкільної мовної освіти в незалежній Україні виокремлено два періоди: національно-спрямований (В. Ткаченко) та національно-стабілізаційний (Н. Богданець-Білоskalенко, Л. Давидюк), схарактеризовано трансформаційні процеси в мовному освітньому просторі України у кожному з зазначених періодів. Проаналізовано державні документи та концепції навчання української мови під кутом досліджуваної проблеми. Наголошено на тому, що проблема вільного володіння державною мовою громадянами України різних національностей є першочерговою для

їхньої соціалізації, стимулювання їхнього інтелектуального внеску в науковий потенціал, інтеграції в культуру української спільноти, формування української наукової, мистецької, політичної та бізнесової еліти з числа представників різних етносів. Визначено внесок О. Хорошковської та лабораторії навчання української словесності у школах національних меншин України й діаспори в узагальненні теоретико-методичних напрацювань, розкритті лінгводидактичних підходів до визначення змісту, методів та прийомів навчання. Констатовано початок третього етапу мовної освіти в Україні та визначено перспективи розвитку навчання української мови в класах з навчання мовою національних меншин. Розглянуто модель та визначено завдання багатомовної освіти.

Ключові слова: національна українськомовна освіта, мовний освітній простір, трансформаційні процеси, мови національних меншин, двомовна освіта, багатомовна освіта, інтеграція у світовий освітній простір.

Постановка проблеми. Розбудова й удосконалення національної українськомовної освіти почалися у 1991 році із здобуттям Україною незалежності. З того часу і до сьогодні проблема шкільної мовної освіти перебуває у центрі уваги науковців – і філологів, і методистів. За тридцять років незалежності нашої країни суттєво змінилися ставлення та підходи до навчання української та інших мов в середніх навчальних закладах. Різномасштабні питання мовної освіти репрезентовано в наукових розвідках О. Біляєва (під керівництвом науковця створена перша концепція навчання української мови як державної) (Біляєв, 1996, с. 16–19), С. Кутової (дослідниця аналізувала роль української мови як навчального предмета в історії розвитку середньої школи в Україні) (Кутова, 2015), І. Кучеренко (висвітлювала проблему стандартизації змісту мовної освіти) (Кучеренко, 2016), І. Лопушинського (учений досліджував формування та реалізацію державної мовної політики в галузі освіти України) (Лопушинський, 2008.), Л. Мацько (актуалізувала питання підготовки українських філологів та викладачів української мови) (Мацько, 2010), В. Мельничайка (наголошував на важливості удосконалення змісту і методів навчання української мови) (Мельничайко, 1982), М. Пентилюк, О. Горошкіна (створили концепцію когнітивного навчання української мови) (Пентилюк, 2012; Горошкіна, 2004), Л. Рожило (Мельничайко, Рожило, 1982) та ін. Як бачимо, українськими науковцями за роки незалежності створено теоретичне підґрунтя для всебічного розвитку практичної методики викладання української мови, удосконалення змісту, методів і прийомів навчання державної мови, однак існує нагальна потреба розглянути генезу науково-педагогічної проблеми навчання української мови учнів в школах (класах) з навчання мовою національних меншин з метою виявлення як позитивних тенденцій, так і негативних чинників, що дозволить визначити перспективні форми, методи та прийоми навчання української мови як державної, окреслить можливості реалізації позитивних змін в навчанні української мови як державної в умовах двомовної та багатомовної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема дослідження генези навчання української мови учнів класів (шкіл) з мовами навчання національних меншин в незалежній Україні вважаємо недостатньо розробленою.

Серед наукових розвідок, які частково торкаються зазначеної проблеми, назвемо дисертаційні дослідження І. Лопушинського («Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України», 2008 р.), С. Кутової («Українська мова як навчальна дисципліна в історії розвитку середньої школи в Україні (1945–1991 рр.», 2015 р.), В. Ткаченко («Тенденції розвитку шкільної мовної освіти в Україні (1959–2013 рр.)», 2019 р.).

Метою статті є висвітлення (ретроспективний аналіз) проблеми навчання української мови учнів 5–6 класів мовами навчання національних меншин в умовах багатомовної освіти в історичному розрізі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи розвиток шкільної мовної освіти в незалежній Україні, виокремимо два періоди: 1) з 1991 по 2013 рік; 2) з 2013 по 2022 рік.

Перший період дослідниця В. Ткаченко (Ткаченко, 2019) називає *національно-спрямованим*, другий назвемо – *національно-стабілізаційним*.

Схарактеризуємо ці періоди під кутом досліджуваної проблеми.

У національно-спрямованому періоді В. Ткаченко виокремлює два субперіоди: *відновлювально-трансформаційний* (1991–2001) і *модернізаційно-інтеграційний* (2002–2013). Відновлювально-трансформаційний, на думку науковиці, характеризується переходом більшої частини шкіл на українську мову навчання й посиленням українознавчого компоненту мовної освіти, а модернізаційно-інтеграційний – тяжінням до інтеграції у світовий освітній простір з урахуванням європейського досвіду й істотним посиленням вивчення іноземних мов, ознаками якого стало оновлення завдань і змісту мовної освіти (Ткаченко, 2019, с. 169).

Трансформаційні процеси в мовному освітньому просторі почалися ще до здобуття Україною незалежності. У лютому 1991 року Рада Міністрів УРСР, розглянувши питання розвитку держави з багатонаціональним складом, ухвалює Постанову «Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в УРСР на період до 2000 року». Документ окреслює шляхи розвитку і функціонування української мови й мов національних меншин у всіх сферах суспільного життя, зокрема і в освіті. Державна програма передбачала забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя як державної і як мови міжнаціонального спілкування в Україні; забезпечення обов'язкового вивчення в загальноосвітніх школах української мови; організацію шкіл або класів з поглибленим вивченням української мови та літератури, інших національних мов і літератур (Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р., 1991). Враховуючи потреби національних меншин у вивченні і розвитку своїх мов, було вирішено розширити мережу шкіл, класів, груп у ВНЗ для отримання освіти рідною мовою та запровадити в школах вивчення кримсько-татарської мови з 1991 року, болгарської – з 1993, гагаузької та новогрецької – з 1995, а також підготувати для цього навчально-методичні матеріали (навчальні плани, програми, підручники, методичні посібники) (Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р., 1991).

Проголошення української мови мовою освіти у травні 1991 року в Законі УРСР «Про освіту» (Про освіту: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки, 1996) на підставі Закону УРСР «Про мовив Українській РСР» стало початком переорієнтації мовної політики країни в галузі освіти до українознавчого спрямування.

У 1992 році було затверджено «Концепцію середньої загальноосвітньої школи України», яка орієнтувала на демократизацію й гуманізацію освіти та суспільства, кардинально змінювала підходи до вивчення української мови у школах.

28 червня 1996 році на п'ятій сесії Верховної Ради України було ухвалено Конституцію України, у якій проголошувалися незалежність і суверенність держави. У статті 10 зазначалося: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» (Конституція України, 1997). У цій же статті гарантувалося функціонування й розвиток на території України мов національних меншин.

У 1996 році було визначено зміст загальної середньої освіти й окреслено знання, уміння та навички, якими учні повинні опанувати на кожному етапі навчання в школі у «Базовому навчальному плані», та документі «Про концепцію державного стандарту загальної середньої освіти» (Про концепцію державного стандарту загальної середньої освіти, 1996).

Освітня галузь «Українська мова як державна» передбачала однаковий рівень володіння рідною мовою для всіх випускників шкіл (Про концепцію державного стандарту загальної середньої освіти, 1996, с. 2–18).

У 1996 році співробітниками лабораторії навчання української мови Науково-дослідного інституту педагогіки АПН України О. Біляєвим, Л. Скуратівським, Л. Симоненковою та Г. Шелеховою була розроблена «Концепція навчання державної мови в школах України» (Біляєв, Скуратівський, 1996), де науковці виклали своє бачення докорінної перебудови навчання української мови. Документ чітко проголошував головну освітню мету – формування особистості, яка воло-

діє уміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами під час сприйняття та створення висловлювань у різних сферах, формах, видах і жанрах мовлення. Науковці, керуючись принципами єдності навчання, виховання і розвитку, гуманізації та демократизації освіти, розподілили навчальний зміст на три змістові компоненти: лінгвістичний, що забезпечує формування мовної та мовленнєвої компетенцій; етнокультурознавчий, мета якого формування загальної культури учнів через їх ознайомлення із культурними набутками свого народу та світу, виховання патріотизму та моральності; та методологічний.

У 1999 році було ухвалено Закон України «Про загальну середню освіту», в якому мовою навчання визначалася українська, як і десятиріччя тому Законом УРСР «Про освіту» (Про загальну середню освіту: Закон України, 1999).

У листопаді 2000 року Кабінет міністрів України приймає постанову «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» (Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання, 2000). Зміна терміну навчання потребувала перегляду старих й укладання нових навчальних планів і програм, створення нових підручників та навчально-методичного забезпечення.

Початок модернізаційно-інтеграційного субперіоду (2002–2013 рр.), на думку В. Ткаченко, пов'язаний з розробленням «Концепції мовної освіти в Україні» (2002 р.), спрямованої на розвиток, вивчення та функціонування державної мови з метою «формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіла б виражальними засобами рідної мови, усіма її видами, типами, стилями й найважливішими жанрами, акумульованими в ній духовними скарбами; вміла орієнтуватися в потоці різноманітної, нерідко суперечливої інформації й спроможна вільно, в неповторній мовленнєвій формі виражати власну позицію патріота й громадянина щодо певних життєвих явищ, самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку, добирати відповідні для досягнення мети засоби й способи навчання» (Скуратівський, 2002). У концепції виділено 4 змістові лінії: культурологічну (українознавчу), комунікативну, лінгвістичну та діяльнісну; зроблено акценти на українознавчих засадах у системі мовної освіти. Мета культурологічної змістової лінії – ознайомити з основними культурними набутками рідного народу, сприяти розвитку духовної сфери особистості, формувати в учнів уміння складати усне чи письмове висловлювання відповідного змісту. Специфіка цієї змістової лінії полягає в тому, що вона є інтегративною, охоплює відомості з різних галузей знань та навчальних дисциплін; її формують тексти й усні висловлювання, які мають містити суперечності між життєвим досвідом учнів і відомостями у запропонованому змісті та мотивувати школярів до оцінювальної діяльності і власної мовотворчості.

У 2005 році почали діяти нові програми з української мови, розроблені для 12-річної школи, зокрема для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Н. Бондаренко, О. Біляєв, Л. Паламар, В. Кононенко), угорською мовою (за ред. Ю. Герцога), румунською та молдовськими мовами (за ред. Н. Бабич). Програми наголошували на специфіці викладання української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин; орієнтували на вивчення орфографічних, граматичних, лексичних та стилістичних норм української мови, їхніх особливостей у порівнянні з рідною мовою учня; акцентували необхідність опори на рідну мову учнів, що дасть можливість краще пояснити специфіку звукового ладу, ритмомелодіку фрази вивчуваної мови, спільне й відмінне у граматичних системах мов; підкреслювали призначення – формувати та розвивати навички говоріння та аудіювання українською мовою з метою подальшого забезпечення потреб спілкування.

З 2008 року новою обов'язковою формою контролю й оцінювання успішності, перевірки засвоєних знань, умінь та навичок з української мови для випускників всіх (у тому числі і з навчанням мовами національних меншин) загальноосвітніх навчальних закладів України стало зовнішнє незалежне оцінювання.

У серпні 2008 року відбулися I Всеукраїнська нарада вчителів української мови і літератури загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин і колегія Міністерства освіти і науки України (24.04.2008 р. N 4/10–2), де розглядалися питання ефективності

процесу вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин, результатом яких стало прийняття Галузевої програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки, мета якої – створення належних умов для поліпшення вивчення української мови в цих закладах, розвиток і розширення сфери її функціонування, виховання шанобливого ставлення до неї (Наказ МОН України, 2008).

Галузева програма на основі аналізу стану вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин, організаційного і науково-методичного забезпечення цього процесу в умовах переходу на 12-річний термін навчання констатувала як низку певних позитивних змін, серед яких: усвідомлення учнями та їхніми батьками життєвої необхідності оволодіння державною мовою; створення науково-методичного забезпечення курсу української мови в умовах переходу на 12-річний термін навчання; нових навчальних планів, програм, підручників, посібників, попередні результати апробації яких засвідчили перспективність реформ, здійснюваних у галузі мовно-літературної освіти; посилення розвивального і виховного потенціалу української мови завдяки реалізації в програмах і підручниках соціокультурної змістової лінії, що містить вагомий українознавчий компонент; так і деякі негативні тенденції, зокрема, неналежний рівень оволодіння українською мовою випускників окремих закладів, що робить їх неконкурентоспроможними при вступі до вищих навчальних закладів, а також ускладнює успішну інтеграцію в українське суспільство.

Серед основних завдань, окреслених програмою, – створення достатньої організаційної, кадрової, фінансової, науково-методичної та матеріально-технічної бази для забезпечення оптимальної ефективності процесу вивчення української мови з метою досягнення високого рівня володіння нею випускниками; створення і видання підручників нового покоління та навчально-методичної літератури до них, розширення словникової бази.

Програма передбачала також низку заходів щодо поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин, серед яких і двомовне вивчення предметів (мовою навчання за рахунок інваріантної частини та українською мовою за рахунок варіативної частини навчальних планів). Зокрема, з 01.09.2008 року пропонувалося запровадити двомовне вивчення в 5 класах історії України (0,5 години на тиждень); в 10 класах історії України (2 на тиждень) та математики (2 години на тиждень); з 01.09.2009 року запровадити, починаючи з 6 класу, вивчення історії України українською мовою та двомовне вивчення в 6 класах географії (1 година на тиждень); в 11 класах математики (2 години на тиждень) і одного предмета за вибором учнів (2 години на тиждень); з 01.09.2010 року запровадити, починаючи з 7 класу, вивчення географії українською мовою та двомовне вивчення математики (2 години на тиждень).

Досліджуючи питання навчання учнів-білінгвів української мови, В. Дрозд підкреслює, що вільне володіння державною мовою має першочергове значення для соціалізації громадян України різних національностей, стимулювання їхнього інтелектуального внеску в науковий потенціал, інтеграції в культуру української спільноти, формування української наукової, мистецької, політичної та бізнесової еліти з числа представників різних етносів (Дрозд, 2009).

У 2009 році Інститутом педагогіки АПН України та Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти були розроблені «Методичні рекомендації щодо застосування елементів двомовного навчання при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами [національних меншин]». У документі наголошено, що двомовне навчання – це навчання, у процесі якого передбачається одночасне використання двох мов (державної і рідної), акцентовано увагу на тому, що українська мова вивчається не лише як окремий предмет, а й використовується як засіб вивчення інших предметів, підкреслено, що за таких умов розширюється сфера її використання і забезпечується більш успішне формування в учнів мовленнєвих умінь. (Методичні рекомендації, 2009).

Документ також визначав пріоритетні напрями двомовного навчання, а саме: розмежування двох мов у навчанні; попереднє опрацювання окремих мовних одиниць; залучення учнів до всіх

відів мовленнєвої діяльності українською мовою на предметних уроках; регулярне проведення самостійної роботи учнів, роботи в парах і групах; внесення певних змін у відбір змісту навчання української мови. Зокрема, на уроках української мови рекомендувалося більше уваги приділяти спеціальній лексиці з інших навчальних предметів. Наприклад, терміни з математики використовувати для звукового аналізу чи визначення наголосу; групувати слова з підручника біології за певними семантичними ознаками; утворювати словосполучення числівника з іменником – терміном з певної галузі, проводити спостереження над словами, які відрізняються за родом у двох виучуваних мовах. Рекомендації також стосувалися і необхідності розширення тематики текстів для розвитку мовлення, зміст яких був би пов'язаний з математикою, фізикою, географією та іншими предметами. Зокрема пропонувалося 1) слухати, читати, обговорювати та переказувати тексти з цікавої математики (фізики, хімії, біології); визначати їх тему, особливості побудови тощо; 2) читати українською мовою фрагменти матеріалів підручників з інших предметів, аналізувати їх будову, мікротеми, з яких вони складаються, логічні зв'язки між ними, відрізняти діалоги, складати монологічні висловлювання прорізні уроки.

Однак, на думку науковців, «протягом 18 років незалежності Україна так і не змогла створити належні умови для засвоєння державної мови у національних школах. У викладанні української мови виникають певні проблеми насамперед щодо організації навчального процесу та методичного забезпечення» (Черничко, 2009). Серед наявних проблем С. Черничко виокремлює проблему навчальних програм, підручників та навчальних посібників. «...діючі навчальні програми для шкіл національних меншин, які базуються на державному стандарті освіти, зобов'язують дітей вже у початкових класах (замість розуміння і говоріння) вивчати граматику української мови, коли вони майже зовсім не розуміють цієї мови», – зазначає дослідник (Черничко, 2009. с. 99). Викладання української мови у школах з навчанням мовами національних меншин, наполягає науковець, повинно ґрунтуватися насамперед на напрацюваннях методики вивчення мови як державної, а не як рідної. Навчальні програми мають враховувати, що мови окремих національних меншин (угорська, кримськотатарська, румунська, молдовська) не є близькоспорідненими мовами, як російська, білоруська та польська, і вимагають особливої методики викладання. Натомість діючі підручники розроблені без врахування соціолінгвістичної ситуації, мови і культури меншин, переобтяжені теоретичною граматикую і не сприяють розвитку комунікативної компетенції. Дослідник вказує і на відсутність додаткових навчальних матеріалів: робочих зошитів, посібників для вчителів, шкільних словників, відео чи аудіо матеріалів.

Не менш важливою проблемою, яка потребує нагального вирішення, на думку С. Черничко, є питання підготовки вчителів української мови, які б володіли рідною мовою учнів, оскільки українську мову треба викладати методом зіставлення рідної мови учнів з українською мовою. Це положення зафіксовано у Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту: «Офіційна мова держави також повинна бути предметом постійного викладання, бажано вчителями, які володіють двома мовами і добре знають рівень культурної та мовної підготовки дитини» (Гаазькі рекомендації, 1996).

Початок другого – національно-стабілізаційного періоду пов'язуємо, по-перше, з оприлюдненням монографічного дослідження О. Хорошковської «Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у школах і ступеня з мовами викладання національних меншин України», яке узагальнювало теоретико-методичні напрацювання лабораторії навчання української словесності у школах національних меншин України й діаспори, розкривало лінгводидактичні підходи до визначення змісту, методів та прийомів навчання, окреслювало перспективи розвитку навчання української мови в школах з навчанням мовою національних меншин, та, по-друге, зведенням нових навчальних програм для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, розроблених на основі нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392) і затвердженою наказом Міністерства від 06.06.2012 р. № 664, а саме:

- Українська мова для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням російською мовою (укладачі: Н. Бондаренко, С. Караман, А. Ярмолук, В. Кононенко, О. Савченко);
- Українська мова для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням румунською мовою (укладачі: Н. Бабич, Н. Гуйванюк, С. Тодорюк, О. Змошук, Т. Фонарюк);
- Українська мова для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням угорською мовою (укладачі: А. Галас, Т. Гнаткович, Є. Борисова, К. Лавер, А. Лукач).

Особливістю нових програм з української мови стало, по-перше, формування їх змісту з опорою на рідну мову учнів, що дало можливість краще пояснити специфіку звукового ладу, ритмо-мелодіку фрази виучуваної мови, спільне й відмінне у граматичних системах мов національних меншин та української мови, і, по-друге, акцент на формування та розвиток навичок говоріння та аудіювання українською мовою з метою подальшого забезпечення потреб спілкування.

Зазначимо, що системне дослідження проблем змісту і методів навчання української мови у школах національних меншин України й діаспори було розпочато у 2004 році лабораторією навчання української словесності у школах національних меншин України й діаспори Інституту педагогіки НАПН України. Науковці розробили зміст навчання української мови для початкової школи із мовами навчання національних меншин, і у 2012 році створили програми для початкових класів, в основу яких поклали порівняльний аналіз мовних систем рідної (національної) та української мов. Це дало можливість ухвалити у змісті навчання української мови відмінності у фонетико-графічних та граматичних системах української та кожної національної мови. Програми з української мови для початкової школи із мовами навчання національних меншин були забезпечені підручниками.

У монографічному дослідженні «Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у школах I ступеня з мовами викладання національних меншин України» О. Хорошковська значну увагу приділила аналізу лінгвістичних, психолінгвістичних й психологічних особливостей засвоєння других мов, урахуванню психофізіологічних особливостей учнів під час вибору форм і методів навчання, аналізу питання ролі граматики у формуванні мовлення та особливостям формування граматичних навичок та комунікативних вмінь.

Розглядаючи загальні питання лінгводидактики (цілі і засоби, принципи, методи і прийоми навчання, інноваційні технології, зміст навчання української мови та критерії його відбору, концептуальні засади змісту нових підручників з української мови, принципи відбору змісту та його лінгводидактичне забезпечення у підручниках з української мови, проблема інтеграції мовно-літературного матеріалу в підручниках), науковиця увиразнює ті аспекти, які набувають особливого значення в класах з навчанням мовою національних меншин. Так, погоджуючись з тим, що «основна мета навчання української мови(державної) полягає у формуванні комунікативної компетентності учнів з урахуванням їхніх можливостей та інтересів» (Навчальні програми, 2012), дослідниця підкреслює, що комунікативна компетентність базується на лінгвістичній, адже лише на основі знань про мовні одиниці та вмінь правильно використовувати їх у процесі мовлення забезпечується її формування. О. Хорошковська також наголошує на необхідності розвитку соціокультурної компетентності (ознайомлення з культурою українського народу, формування вміння встановлювати соціальні контакти, адаптація школярів до життя в українському соціумі, патріотичне і моральне виховання, виховання толерантності до представників інших національностей, їхніх мов та культур). До завдань, традиційних для мовних курсів (формування вмінь і навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності в усній і письмовій формі; засвоєння елементарних знань про найважливіші мовні одиниці, необхідні й достатні для формування мовленнєвих вмінь і навичок; збагачення словникового запасу і формування граматичних вмінь; засвоєння української графіки й орфографії, формування фонетико-графічних та правописних вмінь і навичок) додає завдання, які набувають неабиякої актуальності в наш час: забезпечення позитивної мотивації до засвоєння української мови; ознайомлення з національною культурою українців; забезпечення інтелектуального, морального, соціокультурного й естетичного розвитку особистості (Хорошковська О.). Характеризуючи засоби навчання, О. Хорошковська підкрес-

лює, що на сучасному етапі розвитку освіти особливе значення мають методи, які забезпечують особистісно орієнтовану модель навчання.

Актуальними залишаються і принципи навчання, переосмислені науковицею у зв'язку зі специфікою навчання української мови як другої стосовно рідної. Дослідниця виокремлює принцип урахування знань із першої мови, принцип випереджального формування усного мовлення, принцип комплексного підходу до формування мовленнєвих умінь, принцип комунікативної спрямованості навчання, принцип оптимального співвідношення між знаннями з мови та мовними й мовленнєвими вправами, принцип забезпечення мовного середовища, принципи науковості, систематичності, доступності; принципи мотивації навчального процесу та взаємозв'язку навчання, виховання й розвитку дітей; принцип індивідуалізації та диференціації навчання, принцип наочності навчання.

Не втратили актуальності і критерії відбору змісту навчання української мови як державної у ЗНЗ з національними мовами викладання, а саме: критерій порівняльного аналізу двохмовних систем рідної (першої) та другої, критерій навчально-методичної доцільності, критерій комунікативної необхідності, критерій частотності, критерій відносної замкнутості або системності.

Таким чином, монографічне дослідження О. Хорошковської «Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у школах і ступеня з мовами викладання національних меншин України» не тільки не втратило своєї актуальності, але й отримало практичне втілення в документах Нової української школи, модельних програмах з української мови для класів з навчанням мовою національних меншин та реалізуються у підручниках для названого типу класів.

У 2016 році з розроблення і затвердження базових Державних стандартів початкової середньої освіти почалася реформа «Нова українська школа», пріоритетним напрямком якої стало виховання інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримувється прав людини. Випускник Нової української школи має набути низки компетентностей – динамічних комбінацій знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та подальшу навчальну діяльність. Список компетентностей створювався з урахуванням «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (від 18.12.2006 р.). Вільне володіння державною мовою – перша компетентність у списку.

Для Нової української школи відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898) було розроблено модельні навчальні програми з української мови, які запроваджуються поетапно з 2022 року. Для класів з навчанням мовами національних меншин було розроблено чотири модельні навчальні програми: одна – для класів з навчанням румунською мовою (автори: Т. Фонарюк, О. Кульбабська, Ю. Філіп, А. Костіна-Кніжницька, О. Сиротюк) та дві – для класів з навчанням угорською мовою (1) автори: Т. Гнаткович, Г. Шумицька, Є. Борисова, А. Лукач; 2) автори-укладачі С. Черничко, А. Певсе, О. Кордонєць, Є. Барань, Т. Чонка, Ю. Павлович, С. Беца, С. Кантор, С. Кейзі-Бак, І. Копас, О. Павлович, М. Стець, О. Чейке) і одна – для класів з навчанням молдавською мовою (автори: С. Свінтковська, Л. Верготи, С. Ткаченко, Т. Цимбал).

Таким чином, у 2022 року розпочався третій період мовної освіти в Україні, пов'язаний з запуском базової середньої освіти згідно з реформою НУШ.

Одним із напрямів трансформації мовно-літературної галузі в контексті цієї реформи є запровадження сучасної моделі багатомовної освіти, яку було запропоновано співробітниками відділу навчання мов національних меншин Інституту педагогіки НАПН України. Потреба у запровадженні цієї моделі пояснюється посиленням інтеграційних зв'язків з Україною з Європою, входженням її в європейський освітній простір, необхідністю більш активного використання європейського досвіду багатомовної освіти, що орієнтована на підтримку мовного і культурного розмаїття, на утвердження принципів толерантного спілкування і взаємоповаги між представниками різних національностей.

З огляду на ці завдання розроблена Концепція моделі багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти з навчанням мов корінних народів і національних меншин України (Концепція моделі, 2023) набуває особливої актуальності. Її впровадження сприятиме підвищенню якості української освіти; активізації продуктивного діалогу щодо місця і ролі мов корінних народів і національних меншин в освітньому процесі; послабленню політичного складника у визначенні орієнтирів трансформації мовної освіти в поліетнічних регіонах України.

Практичною метою розробленої моделі є формування багатомовної комунікативної компетентності учня / учениці як здатності послуговуватися державною, рідною та іноземною мовами; толерантно спілкуватися в полікультурному середовищі на основі ставлення до мовного і культурного розмаїття як цінності.

Відповідно до поставленої мети головними завданнями моделі багатомовної освіти є:

- формування світогляду учнів/учениць на принципах визнання рівності прав і свобод особистості, незалежно від її національної, соціальної, расової, гендерної приналежності;
- прилучення через вивчення мови до духовного надбання народів, які є носіями цих мов; до культурних цінностей людства;
- розвиток стійкої мотивації і свідомого прагнення до навчання мов, до самостійного розширення мовного репертуару в подальшому житті;
- формування в учнів/учениць здатності доцільно використовувати засоби вивчених мов відповідно до мети й умов спілкування; користуватися вивченими мовами як засобами навчання й отримання інформації для реалізації особистісно і соціально важливих цілей;
- розвиток толерантності у спілкуванні на міжособистісному і міжнаціональному рівнях; готовності протидіяти національній, расовій, гендерній та іншим формам дискримінації;
- особливої актуальності ця модель набуває в регіонах із компактним проживанням національних меншин. Вона спрямована на реалізацію стратегічних завдань національної мовної і освітньої політики;
- укріплення засад державної мови в освітньому процесі, визнання її як важливого чинника формування національної і громадянської ідентичності;
- сприяння розвитку рідної мови, забезпечення її активної ролі в освітньому процесі з метою збереження етнокультурної ідентичності учнів;
- підтримка культурного розмаїття як цінного ресурсу держави, розвиток толерантності та взаємоповаги в міжнаціональному спілкуванні;
- забезпечення культурно-освітніх потреб національних спільнот, до яких належать здобувачі освіти, з урахуванням пріоритетів соціально-політичного розвитку України.

Втілення в життя Концепції Нової української школи, що серед ключових компетентностей для життя визначає спілкування рідною, державною (в разі відмінності) й іноземними мовами, зумовлює посилення уваги до удосконалення змісту, принципів та методів навчання мов. Формування стійкої мотивації до вивчення мов – одне з головних завдань, яке має вирішити сучасна шкільна мовна освіта.

Висновки. Одне із найважливіших загальнодержавних завдань – розвиток мовної освіти, яка має забезпечити здобувачеві освітніх послуг вільне володіння державною мовою, володіння рідною мовою (у разі відмінності) та іноземними мовами. Випускник навчального закладу має бути багатомовним, тобто послуговуватися в разі потреби декількома мовами. На жаль, до сьогодні учні / учениці деяких класів з навчанням мовами національних меншин не досягають достатнього рівня володіння державною мовою, таким чином не отримують рівного доступу до вищої освіти, не є конкурентно спроможними на ринку праці в Україні. Не зважаючи на те, що вектор мовної політики держави, відображений у законах і нормативно-правових актах, спрямований на впровадження та розвиток багатомовної освіти, це питання потребує подальшої розробки науково обґрунтованої методології та створення відповідних педагогічних умов для навчання предметів мовно-літературної галузі.

Використані джерела

- Біляев, О., Скуратівський, Л., Симоненкова, Л., Шелехова, Г. (1996) Концепція навчання державної мови в школах України. *Дивослово*, 1, 16–19.
- Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту та пояснювальна записка. Фондація між-національних відносин, 1996, 6–7.
- Дрозд, В. (2009) Актуальні напрямки світового мовознавства з огляду на сучасний парадигмальний простір гуманітарного знання, їх роль і значення для крос-культурного навчання учнів-білінгвів української мови. *Українська мова і література в школі*, 6, 2–5.
- Конституція України. (1997). Закони України. Київ: Інститут законодавства, Т. 10, 5–41.
- Кутова, С. О. (2015) Українська мова як навчальна дисципліна в історії розвитку середньої школи в Україні (1945–1991 рр.): дисертація кандидата педагогічних наук: 13.00.01. Хмельницький.
- Кучеренко, І. (2016) Стандартизація змісту освіти в аспекті розвитку мовної особистості (філософсько-методологічний аспект). *Українська мова і література в школі*, 1, 34–39
- Лопушинський, І. П. (2008) Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: автореферат дисертації доктора наук з державного управління: 25.00.02. Національна академія державного управління при Президентові України. Київ.
- Мацько, Л. (2010) Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів. *Вісник Львівського університету*, 50, 112–116
- Мельничайко, В. Я., Пентилюк, М. І., Рожило, Л. П. (1982) Удосконалення змісту і методів навчання української мови. Київ: Радянська школа.
- Методичні рекомендації щодо застосування елементів двомовного навчання при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин. 08.08.2009. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-581290-09#Text>
- Навчальні програми з української мови для 1–4 класів шкіл з угорською(румунською, молдовською, польською) мовою викладання. (2012). Пояснювальна записка. Київ: Педагогічна думка.
- Наказ МОН України від 26.05.2008 № 461 /<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0461290-08#Text>
- Пентилюк, М. (2012) Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. Київ: Ленвіт.
- Пентилюк, М. І., Нікітіна, А. В., Горошкіна, О. М. (2012). Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*, 8, 5–9
- Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року. (1991). Постанова Ради Міністрів УРСР № 41 від 12.02.1991.
- Про загальну середню освіту. (1999). Закон України. Закони України. Київ: Інститут законодавства, Т. 18, 265–285
- Про концепцію державного стандарту загальної середньої освіти та проекту Базового навчального плану загальноосвітньої школи. (1996). Інформаційний збірник Міністерства освіти України. Київ: Освіта, 1996. № 17/18 (вересень), 2–18.
- Про освіту. (1996). Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 23 травня 1991 року Закони України. Київ: Інститут законодавства, 1996. Т. 1. 414–432.
- Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання. (2000). Постанова Кабінету міністрів України № 1717 від 16 листопада 2000 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1717-2000-п>
- Скуратівський, Л. (2002) Концепція мовної освіти 12-річної школи (українська мова). *Українська мова і література в школі*, 2, 4–10.
- Ткаченко, В. (2019) Тенденції розвитку шкільної мовної освіти в Україні (1959–2013 рр.): дисертація кандидата педагогічних наук: 13.00.01. Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль-Херсон.
- Фідкевич, О., Снегирева, В., Бакулїна, Н. (2023) Концепція моделі багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти з навчанням мов корінних народів і національних меншин з урахуванням завдань європейської інтеграції України. Київ, Педагогічна думка.

Черничко, С. (2009) Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті. *Acta Beregsasiensis*, 2, 98–106.

References

- Bilyayev, O., Skurativs`ky`j, L., Sy`monenkova, L., Shelexova, G. (1996) *Koncepciya navchannya derzhavnoyi movy`v shkolax Ukrayiny`*. *Dy`voslovo*, 1, 16–19. (in Ukrainian).
- Gaaz`ki rekomendaciyi shhodo prav nacional`ny`x menshy`n na osvitu ta poyasnyuval`na zapy`ska. *Fundaciya mizhnacional`ny`x vidnosy`n*, 1996, 6–7. (in Ukrainian).
- Drozd, V. (2009) Aktual`ni napryamky`svitovogo movoznavstva z oglyadu na suchasny`j parady`gmal`ny`j prostir humanitarnogo znannya, yix rol`i i znachennya dlya kros-kul`turnogo navchannya uchniv-bilingviv ukrayins`koyi movy`. *Ukrayins`ka mova i literatura v shkoli*, 6, 2–5. (in Ukrainian).
- Konsty`tuciya Ukrayiny`. (1997). *Zakony`Ukrayiny`. Ky`yiv: Insty`tut zakonodavstva*, T. 10, 5–41. (in Ukrainian).
- Kutova, S. O. (2015) *Ukrayins`ka mova yak navchal`na dy`scy`plina v istoriyi rozvy`tku seredn`oyi shkoly`v Ukrayini (1945–1991 rr.): dy`sertaciya kandy`data pedagogichny`x nauk: 13.00.01. Xmel`ny`cz`ky`j*. (in Ukrainian).
- Kucherenko, I. (2016) *Standarty`zaciya zmistu osvity`v aspekti rozvy`tku movnoyi osoby`stosti (filosofs`ko-metodologichny`j aspekt)*. *Ukrayins`ka mova i literatura v shkoli*, 1, 34–39. (in Ukrainian).
- Lopushy`ns`ky`j, I. P. (2008) *Formuvannya ta realizaciya derzhavnoyi movnoyi polity`ky`v galuzi osvity`Ukrayiny`: avtoreferat dy`sertaciyi doktora nauk z derzhavnogo upravlinnya: 25.00.02. Nacional`na akademiya derzhavnogo upravlinnya pry`Prezy`dentovi Ukrayiny`. Ky`yiv*. (in Ukrainian).
- Macz`ko, L. (2010) *Sty`listy`ka j istoriya ukrayins`koyi literaturnoyi movy`u lingvody`dakty`chnomu poli pidgotovky`ukrayins`ky`x filologiv. Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu*, 50, 112–116. (in Ukrainian).
- Mel`ny`chajko, V. Ya., Penty`lyuk, M. I., Rozhy`lo, L. P. (1982) *Udoskonalennya zmistu i metodiv navchannya ukrayins`koyi movy`. Ky`yiv: Radyans`ka shkola*. (in Ukrainian).
- Metody`chni rekomendaciyi shhodo zastosuvannya elementiv dvomovnogo navchannya pry`vy`vchenni okremy`x predmetiv u zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladax z navchannyam movamy`nacional`ny`x menshy`n*. 08.08.2009. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-581290-09#Text> (in Ukrainian).
- Navchal`ni programy`z ukrayins`koyi movy`dlya 1–4 klasiv shkil z ugors`koyu(rumuns`koyu, moldovs`koyu, pol`s`koyu) movoyu vy`kladannya*. (2012). *Poyasnyuval`na zapy`ska*. Ky`yiv: *Pedagogichna dumka*. (in Ukrainian).
- Nakaz MON Ukrayiny`vid 26.05.2008 # 461* /<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0461290-08#Text> (in Ukrainian).
- Penty`lyuk, M. (2012) *Aktual`ni problemy`suchasnoyi lingvody`dakty`ky`: zbirny`k statej*. Ky`yiv: *Lenvit*. (in Ukrainian).
- Penty`lyuk, M. I., Nikitina, A. V., Goroshkina, O. M. (2012). *Koncepciya kognity`vnoyi metody`ky`navchannya ukrayins`koyi movy`. Dy`voslovo*, 8, 5–9. (in Ukrainian).
- Pro Derzhavnu programu rozvy`tku ukrayins`koyi movy`ta inshy`x nacional`ny`x mov v Ukrayins`kij RSR na period do 2000 roku*. (1991). *Postanova Rady`Ministriv URSS # 41 vid 12.02.1991*. (in Ukrainian).
- Pro zagal`nu serednyu osvitu*. (1999). *Zakon Ukrayiny`. Zakony`Ukrayiny`. Ky`yiv: Insty`tut zakonodavstva*, T. 18, 265–285. (in Ukrainian).
- Pro koncepciyu derzhavnogo standartu zagal`noyi seredn`oyi osvity`ta proektu Bazovogo navchal`nogo planu zagal`noosvitn`oyi shkoly`*. (1996). *Informacijny`j zbirny`k Ministerstva osvity`Ukrayiny`. Ky`yiv: Osvita*, 1996. # 17/18 (veresen`), 2–18. (in Ukrainian).
- Pro osvitu*. (1996). *Zakon Ukrayins`koyi Radyans`koyi Socialisty`chnoyi Respubliky`vid 23 travnya 1991 roku Zakony`Ukrayiny`. Ky`yiv: Insty`tut zakonodavstva*, 1996. T. 1. 414–432. (in Ukrainian).
- Pro perexid zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv na novy`j zmist, strukturu i 12-richny`j termin navchannya*. (2000). *Postanova Kabinetu ministriv Ukrayiny`# 1717 vid 16 ly`stopada 2000 roku*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1717-2000-p> (in Ukrainian).
- Skurativs`ky`j, L. (2002) *Koncepciya movnoyi osvity`12-richnoyi shkoly`(ukrayins`ka mova)*. *Ukrayins`ka mova i literatura v shkoli*, 2, 4–10. (in Ukrainian).
- Tkachenko, V. (2019) *Tendenciyi rozvy`tku shkil`noyi movnoyi osvity`v Ukrayini (1959–2013 rr.): dy`sertaciya kandy`data pedagogichny`x nauk: 13.00.01. Komunal`ny`j vy`shhy`j navchal`ny`j zaklad «Xersons`ka akademiya neperervnoyi osvity`» Xersons`koyioblasnoyi rady`, Ternopil`s`ky`j nacional`ny`j pedagogichny`j universy`tet imeni Volody`my`ra Gnatyuka. Ternopil`-Xerson*. (in Ukrainian).

Fidkevych, O., Snegireva, V., Bakulina, N. (2023) *Koncepciya modeli bagatomovnoyi osvity` v zakladax zagal`noyi seredn`oyi osvity` z navchanniam mov korinny`x narodiv i nacional`ny`x menshy`n z uraxuvanniam zavdan` yevropejs`koyi integraciyi Ukrainy`*. Ky`yiv, Pedagogichna dumka. (in Ukrainian).

Chernychko, S. (2009) *Napryamky` movnoyi osvity` Ukrainy` i ugors`komovna osvita na Zakarpatti*. Acta Beregsasiensis, 2, 98–106. (in Ukrainian).

Natalia Bogdanets-Biloskalenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Teaching Minority Languages and Foreign Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Research interests: historical and methodical aspects of children's literature; method of teaching reading in primary school, the problem of textbook creation in Ukraine, integrated teaching of languages and literary national minorities, multilingual education.

Liudmyla Davydiuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Department of Teaching Minority Languages and Foreign Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukrainian state Mykhailo Drahomanov University, Kyiv, Ukraine.

Research interests: methods of teaching languages and literatures, ethical education of secondary school students, development of logical, critical and creative thinking of students.

THE GENESIS OF THE PROBLEMS OF TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE FOR 5–6 GRADE STUDENTS IN SCHOOLS WITH MINORITY LANGUAGES OF TEACHING IN THE CONDITIONS OF MULTILINGUAL EDUCATION: HISTORY OF THE ISSUE, CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Abstract. The article highlights the genesis of the problem of learning the Ukrainian language for students of 5–6 grades of schools with the minority languages of instruction: the history of the issue is considered, the current state is ascertained, and the prospects for development are outlined. On the basis of the scientific investigations of O. Biliaiev, S. Kutova, I. Kucherenko, I. Lopushynskyi, L. Matsko, V. Melnychak, M. Pentyliuk, L. Rozhilo and others, the diversity of language education problems is represented. Based on the research of V. Tkachenko, two periods are distinguished in the development of school language education in independent Ukraine: nationally oriented (V. Tkachenko) and nationally stabilizing (N. Bogdanets-Biloskalenko, L. Davydiuk), transformative processes in the linguistic educational space of Ukraine in each of the specified periods are characterized. State documents and concepts of Ukrainian language learning are analyzed from the angle of the studied problem. It is emphasized that the problem of fluency in the state language by citizens of Ukraine of various nationalities is of primary importance for their socialization, stimulation of their intellectual contribution to the scientific potential, integration into the culture of the Ukrainian community, formation of the Ukrainian scientific, artistic, political and business elite from among representatives of various ethnic groups. It was determined the contribution of O. Khoroshkovska and the laboratory of teaching Ukrainian language and literature in the schools of national minorities of Ukraine and the diaspora in the generalization of theoretical and methodological developments, the disclosure of linguistic didactic approaches to determining the content, methods and techniques of teaching. The beginning of the third stage of language education in Ukraine has been established, and the prospects for the development of Ukrainian language learning in classes with the minority languages of instruction have been determined. The model was considered and the task of multilingual education was defined. Its implementation will help to improve the quality of Ukrainian education; promote the activation of productive dialogue regarding the place and role of languages of indigenous peoples and national minorities in the educational process; weaken the political component in determining the orientations of the transformation of language education in the multi-ethnic regions of Ukraine.

Keywords: national Ukrainian-language education, linguistic educational space, transformational processes, minority languages, bilingual education, multilingual education, integration into the world educational space.